

## ЕЗОТЕРИЧНА ІСТОРІОСОФІЯ УКРАЇНИ ЯК МЕТАІНІЦІАЦІЯ ГЕОКУЛЬТУРИ

*У статті визначено феномени історіософської, інтроісторичної та геокультурної реальності України, проаналізовано провідні тенденції еволюції українського національного культурного духу в контексті європейської цивілізаційної традиції та можливості їх “нового прочитання”.*

**Ключові слова:** ініціація, історіософія, національна культура, європейська цивілізація, Європа, Україна, Тарас Шевченко, Іван Франко.

*В статье определены феномены историософской, интроисторической и геокультурной реальности Украины, проанализированы основные тенденции эволюции украинского национального культурного духа в контексте европейской цивилизационной традиции и возможности их “нового прочтения”.*

**Ключевые слова:** инициация, историософия, национальная культура, европейская цивилизация, Европа, Украина, Тарас Шевченко, Иван Франко.

*In the article the phenomena of historiosofic, introhistory and geo-cultural reality of Ukraine was defined the main trends in evolution of Ukrainian national cultural spirit in the context of European civilizational traditions and possibilities of their “new interpretation” are analyzed.*

**Keywords:** initiation, historical philosophy, national culture, European civilization, Europe, Ukraine, Taras Shevchenko, Ivan Franko.

Один з українських дослідників езотеричних знакових систем запропонував візію, згідно з якою українська нація на момент проголошення незалежності в 1991 році виявилася в ситуації такого собі ченця, який так і не здобув посвячення, а тому не зміг зрозуміти, за що ж його так сильно й болісно лупцювали такі “підпільні буддисти”, як-от Йосиф Вісаріонович з ГУЛАГом – аналогом бамбукової палички настоятеля Шаолінського монастиря Фаня, котрою він приводив до “саторі” неслухняних ченців [1].

Однак тепер можемо констатувати, що внаслідок десятирічного етапу – від “помаранчевої революції” до підписання асоціації з Європейським Союзом – українська макрогрупа, яка знаходилася в статусі “нації як конвіксії” (convictio “переконаність (у наявності спорідненості, спільності)”), пройшла, нарешті, ініціацію (посвячення) і набула легітимного статусу “нації як консорції” (consortium “співучасть, співтовариство”), проявивши всі три основні якості ініціанта – хитрість, відвагу та витримку.

Відповідно до класифікації ініціаційних “ритуалів переходу”, запропонованою А. ван Геннепом, незалежність України може відповідати “ритуалу відокремлення” (rite of separation), “помаранчева” громадянська революція – “ритуалу передавання” (transition rite), а асоціація з ЄС (надалі – вступ до ЄС) – “ритуалу інкорпорації” (rite of incorporation), “священного шлюбу” (“гієрогамії”).

Як зауважує етнолог К. Тернбул, саме ініціація (посвячення), що тісно пов’язана із системою вікових груп, дає людині якісно інше відчуття індивідуальності, відмінне від того, що людина отримує в системі спорідненості, базованій на звичаєвому праві (опозиція “комітат, comitatus, кмети” – “рід, Sippe, жупа”, за Ф. Кардіні [2]). Ініціація створює “спільність духу”, значною мірою сприяє збереженню загального соціального стану речей і породжує упевненість у майбутньому – і в цьому житті, і за її межами. Вона вилучає амбівалентність, що постає в процесі старіння, бо визначає роль людини відповідно до її соціального віку, а соціальний вік кож-

ного визначається періодичними громадськими “церемоніями”. За такої системи кожний відчуває себе належним до “єдиного цілого”, його активно діючою частиною.

Відомо, що в багатьох обрядах посвячення (ініціації) до містеріальної таємниці присутній акт включення неофіта до “братства/союзу/клану”, який супроводжується випиванням священної води [3], що є символом межі між світами. Її джерело, як правило, стереже демонічна істота войовничого характеру, що візуально належить до кількох світів одночасно (Змій Горинич на Калиновому мості, страж Хеймдалль на мості Біврьост, змієморфні Врітра-“Воротар”, охоронець небесних “корів”-рік і Тіфон, охоронець русла ріки Оронт та ін.). На євразійському просторі відомий цикл міфів і легенд про героя, котрий, мандруючи, натрапляє на джерело води, яке охороняє дракон. Герой убиває дракона, його чарівним рогом відкриває підземний палац і кохається з ув’язненою там красунею (узбецький Шакар, український Котигорошко, германський Сігурд тощо).

В інших версіях героєві-ініціанту чашу зі священною водою часто підносять визволена ним із полону в демонічної істоти дівчина-царівна. Славнозвісним було релігійне братство Афродіти Апатури, на могилах членів якого встановлювалися стели (найвідоміша — стела Агафа) із зображеннями богині, яка в простягненій правій руці тримає кубок з вином (канфар), а в лівій — чашу (фіалу). Біля постаті богині часто зображали двох вершників у парадній одежі. У багатьох міфах і казках конкретизується, що герой випиває воду саме з чаші, зробленої з черепа вбитого охоронця проходу між світами. Рашид-ад-Дін розповідає, що в особливих випадках степовики клялися золотуою чашею, зробленою з чаші вбитого суперника, і проливали з неї кумис на землю (саме так чинив Токтай-бек перед Джамухою). Із черепа князя Святослава

Завойовника печенізький хан Куря виготовив саме таку чашу – “габалу”, як це було характерно для сповідників ваджраяни – степового варіанта буддизму махаяни, для пиття червоного напою, що символізував кров ворогів і злих духів (походить із традиції шіваїстського тантризму, де Шіва в іпостасі Кали Бхайрави, іпостасі “Великого Часу” п’є із чаші-черепа паруючу кров, танцюючи на трупі власного сина Ганеші – слоноподібному Ганнопатхі). Саме зображення цієї габали (із черепа Святослава) на триножнику карбував на своїх монетах князь Володимир Святославович. Бо чашу – “габалу”, “славу”, згідно з літописом, “перейняв” у печенізького богатиря в поєдинку Ян-Кирило Усьмович Кожум’яка. На місці поєдинку, між Степом і Руссю, за переказом, засновано місто Переяслав. В Уельсі шанують джерело св. Тейло, вода якого зцілювала, якщо її випити з черепа самого святого, який першим здійснив прощу від Ірландії до вод святого Йордану у Святій Землі, піднесеного прямим нащадком сім’ї охоронців цього джерела (тобто неперервний ланцюг хранителів священної посудини).

Перемога над демонічною істотою-охоронцем переходу між світами й випивання води (напою) зі священного джерела символізує зміну конотатів практики [4] – ініціантом за свого обирається “Інший світ” або “Свій бог”, елементи якого приносяться як культурний або цивілізаційно-впорядковувальний дар у “Цей світ”. Для тих, хто не приймає нового цивілізаційного “дару”, поведінка героя (Гільгамеш, Геракл, Діоніс, Локі, Персеваль, Байда, Олекса Довбуш) може видаватися дикістю, “варварством”, руйнуванням моральних та предківських настанов, бо ж і герой мислить так, що можна “перетворити в мішень” тих, хто до його “Іншого світу” не належить (збирати данину-“полюддя”, викрадати дівчат біля водойм, навіть влаштовувати справжнє полювання на “непосвячених”-ілотів і т. д.).

Не дивне, отже, геополітоміфічне прагнення багатьох “телуричних імперій” до “останнього моря”, межі окультуреного світу, де чекає нагорода – “Царівна біля моря” (“комплекс Персея і Андромеди”). Щоправда, її ще слід урятувати, тому що вона або призначена в жертву чудовиську з “іншого світу” (вірніше, представнику двох світів – “земноводному”-дракону), або зачарована й приречена мати вигляд мешканця “іншого світу” (птаха-лебідь або жаба). Теперішня Росія, оцінюючи розпад СРСР як певну “ініціатичну смерть” і, прагнучи звершити перехід у дорослий світ (стати врівень із “наддержавами”), розцінює Україну такою собі “жертвовною царівною біля моря”, яку належить “урятувати”.

Але замість смерті як стадії перетворення, за якою йде відродження, може відбутися тільки єдиний і сумний для Росії фінал – “смерть” України без повернення, остаточно й безповоротно її відхід в “інший світ”. Цю смерть-агонію від свавільної любові пророко описав М. Лермонтов у “Морській царівні” (1841 р.), одній з останніх своїх візіонерських балад. Росіянин залишиться ні з чим, він буде не відважним переможцем, а назавжди приреченим пам’ятати про “морську царівну” та її “загибель” [5]. У російського поета В. Хлебникова є поема “Шаман і Венера”, що також належить до числа візіонерсько-пророчих: “... Фінал поеми простий. Венера майже звикається з роллю діви-прислуги високомудрого Шамана, іноді пхинькає, але печеру прибирає ретельно, як і раніше ніякої експресії, сексуальної динаміки, п’яних веселощів, бурі захвату. Небесний індивідуалізм кіпрської богині виявляється абсолютно непотрібним у суворому північному краю, її чарівність – просто ніщо перед торжеством шаманського духу. Її еротичні фантазми розсипаються перед простотою його курильної люльки... Так би й пропала неждана Морська Королева в цих позбав-

лених смаку і бридких місцях, якби не прекрасний Лебідь, який прибув від самого Аполлона, врятувати небожительку від євразійського континентального кошмару” [6]. Але якщо “морській царівні”, тобто народженій вільною, диктувати укази й волю, за кого їй “піти заміж”, кого обрати “судженням”, з ким “розділити долю”, то це обернеться загибеллю “рятівника”, як загинули Хаген і Гюнтер, убивці Зігфріда, чоловіка прекрасної бургундської принцеси Крیمхільди. Щоправда, й над самою нею тоді повисне рок бути розсіченою навіл мечем Нібелунга.

Спостерігаючи наслідок метаініціаційного розвитку України, можна констатувати, що вона тепер перейшла від “повнотільного жіночого начала” до “активізації чоловічого начала, до набуття суб’єктивності – політичної, онтологічної і психологічної” [7]. Іншими словами, Україна перестає бути “проблемою” для себе самої і стає країною, яка стоїть перед багатьма проблемами – державною політикою в соціальному забезпеченні, правосудді, економіці, транзиті, інформаційно-технологічному прогресі, міжнародних стосунках. Україна набула тепер власне статусу “консорції”, “дружинної групи” (Gefolgschaft) зі своєю “богинею-покровителькою”: вічевий Майдан (іран. “коло”) як Новий Акрополь (де “поліс” – “місто”, “державна”, “територія”; “акро” – “верхній”, “крайній”), а її богиня – Афіна Демократія як “співучасть народу у своїй власній долі” (А. Мюллер ван дер Брук). Щоправда, в умовах “демократії, що перемогла”, обиватель перенасичується сварками й чварами політиків, бізнесменів, артистів, топ-моделей і топ-менеджерів, роздратований до крайнощів сенсаційними Вибухами Компромісів між особами.

У практиках ініціації завершення посвячення відбувається як вихід з ініціатичної печери “назустріч Сонцю”, як-от “сини сонця” Інки вийшли з печери Пакарітампі або предок франксь-

ких королів Мерovej – з печери в країні Хуг. Сам ініціатичний вихід символізується “воротами” й зображається як “помаранчеве (оранжеве) коло”, що, ймовірно, іде ще із часів палеоліту, коли світло осяювало людей перед виходом з печери. Помаранчевий (оранжевий) колір у великій індоіранській Ямній спільноті, котра простягалася від Уралу до Дунаю в 3600–2400 рр. до н. е. й охоплювала теперішню Україну, символізував надію на майбутнє воскресіння: покійників посипали вохрою. Тобто у результаті під час трансформації українців у громадянську націю, “виходу з печери минулого” було взято на озброєння стародавній символізм великої культури, яка не чужа для України.

В ініціальних шаманських традиціях розповідається, що під час посвячення герой довідується про те, що в дійсності шаман, котрий його ініціював, є насправді його вітчимою і вбивцею справжнього батька (який з’являється героєві у видінні в образі істоти, що потім стає тотемом героя). Як наслідок, герой карає негідника та весь його рід, іноді навіть належну до нього свою власну сім’ю – дружину, дітей, матір (т. зв. “комплекс Ореста”).

Цим “ініціювальним шаманом-вітчимою” для України є Росія та її академічна культура. Свого часу Тарас Шевченко, якого “ініціює” в культуру шаман під назвою “Миколаївська Росія”, цей архетипний комплекс реалізує у своїй поезії шляхом т. зв. методу “Активної Уяви”: “... Це діалог, котрий ви ведете з різними частинами вашого «я», які живуть у безсвідомому. Певною мірою це схоже на сон, з тією лише різницею, що, зазнаючи це відчуття, ви не спите й повністю усвідомлюєте те, що відбувається... Йому здавалося, що він щось вигадує, а насправді він вихлюпував таємний зміст своєї внутрішньої сутності... Усі інтриги, невинні жертви, трагедії та пригоди були мимовільними відображеннями жахливих конфліктів, що здійснювали бурі у його душі... Він від-

чув символи, що піднялися з його безсвідомого. Зрештою, його Активна Уява примусила його поглянути прямо в очі своєму внутрішньому «я»...” [8].

Тим самим Тарас Шевченко, як герой-“культуртрегер”, занурив усю націю у стихію Активної Уяви, став її шаманом-“терапевтом” (“кобзарем”), відкриваючи для нації можливість “вільного польоту” не в політиці (як це пропонував стародавній грек Алквіад, учень Перікла й Сократа), а в єдиному, не обмеженому часовими й територіальними кордонами четвертому вимірі – Культурі. Міфотворець Т. Шевченко здеміургував такий світ, що тепер наша ментальність базується на персональному словнику його “нюансованої деміургії”, запозиченому з легенд, фольклору та авторської уяви [12].

Свого часу у Філадельфії “отці-засновники” зреалізували свій власний міфокультурний проект під назвою “США”. Чи не до нього звертав свої думки поет-“міфотворець”: “... І братолюбіє пошли!..”? Туга Тараса Шевченка за “братолюбієм” (давньо-грец. “філадельфією”), за “Вашингтоном з новим і праведним законом” аналогічна тому, як руси-християни часів княгині Ольги молили про осяння світлом Христового вчення всієї Русі, яку благословив сам Апостол Андрій, спорудивши на Київських горах хрест (по-давньогрецьки слово “ставрос” означає і “хрест”, і “кий”). Також майже одночасно з написанням Т. Шевченком поеми “Гайдамаки” (1839–1841) на протилежній земній півкулі, в Аргентині, Д.Ф. Сарм’єнто пише “Факундо” (1845), епос про “злих гаучо”, які, на відміну від наших гайдамаків, перемогли і взяли владу. Як Шевченко спасіння вбачав у “пришесті” Вашингтона і Франкліна, так і його аргентинський побратим по перу й недолі стверджував, що від “доморощеного варварства” зможе порятувати тільки цивілізація Вашингтона, Франкліна та Вест-Поінта.

Якщо аргентинці прославили свого творця епосу титулом “міфопоеет”,

ставлячи його врівень із Гомером, Гесіодом, Овідієм і Горацієм, то українські “просвітяни” виявляють свою традиційну “непритомність”. Є. Нахлік, П. Іванишин та О. Сизоненко страшенно обурюються з того, що Дж. Грабович назвав Шевченка “міфотворцем”, бо, начебто, для його “просвітительсько-романтичної свідомості” це рівнозначно найменуванню “брехун”. Бо, бачте, у листі до М. Лазаревського від 8 жовтня 1856 р. Т. Шевченко писав: “Може, це і була коли-небудь правда, та тепер така стара стала, що похожа на міфологію, сиріч на брехню”. Але невтямки нашим критикам, що вустами поета міфологія тут себе з ввічливості применшує, здійснює “кенозис” (“вмаління”), що суто характерно для християнської самосвідомості автора листа.

Тільки Т. Шевченко зміг в умовах миколаївської Росії підняти знамено “бури та натиску”, самим стати його хоругвою (пор.: шиїтський титул “аятол-ла” означає “хоругва”, “знамення Боже”). Апофеоз його “штюрмерства” – поема “Гайдамаки” як оригінальне продовження штюрмерства “Розбійників” Шіллера. Український письменник і культуролог В. Петров (Домонтович) називає українське народницьке штюрмерство “шевченкізмом” і зазначає, що в ньому характерно сполучилися Біблія, фольклор, історизм, революційний пафос і творчі фантазмагорії поета [9]. І, як визначає поет Іван Драч, його

*... дух не вичах,*

*цей лютий шал не зника.*

*Шуга огнем мені в обличчя*

*З сонетів Кравціва лисичих*

*І з вовчих строф Маланюка...*

Тут уважаємо за доцільне зауважити, що наше визначення Т. Шевченка як “українського штюрмера” є явищем цілісного пізнання сенсу (за Полем Рікером), а не явищем пізнання сенсу знаків, що ними є визначення Шевченка як “пророка” (С. Єфремов), “Глагола і Закона” (О. Сизоненко), “міфотворця” (Дж. Грабович), “відьмака” (Р. Семків),

“упиря, заложного мерця” (О. Забужко), “вурдалака” (О. Бузина). У ситуації сьогоднішнього тотального провінціалізму та кітчу, коли не до “злетів духу” в умовах щоденної турботи про виживання, коли – “безперервний депресняк небогорівного Патрокла” (С. Процюк), слідом за Шевченком

*... і голову схопивши в руки,*

*Дивуєшся, чому не йде*

*Апостол правди і науки.*

Сучасний постмодернізм відкинув “Модерну” Європу так, як Шевченко відкинув миколаївсько-академічну Росію, так, як “Філадельфійський проект (США)” відкинув “стару і виснажену Європу”: “... це неначе племінне вбивство жертвовного короля, чи – популярніше – символічна жертва батька, коли плем’я хоче відкупитися від златаюча людина хоче вийти з-під впливів батьків, щоб стати самостійною” [10]. Реалізатором цієї Шевченкової ідеї стає “тип людини”, означений нами як “костомарівська людина”. Згадаймо бодай такі імена іншомовних письменників, як Саят Нова, Чингіз Айтматов, україномовні польські поети, Салман Рушді, Еміліу Чоран, Гійом Аполлінер, Василь Биков, Володимир Набоков... Останній не випадково обрав собі за псевдонім ім’я міфічного співочого птаха Сірина-“Сирійця” (“Птиця глаголема сиринес човекообразна, суца близ святого рая...”), він символізує “новий спосіб висловлення в культурі”. Цю традицію, як видається, заклав митрополит Іларіон у “Слові про Закон і Благодать” (початок XI ст.), де проголосив, що на зміну “ветхому” приходять “все нове”.

Першим, хто став на вказаний Шевченком шлях “культуртрегера-новатора”, був І. Франко, воліючий гармонії інтимної діалектики природи, етносу й людини як на рівні окремої особистості, так і на рівні всесвіту. Для досягнення “нової гармонії” слід зруйнувати “все старе”, слід стати “каменярем”, “трощити скелі” молотом “екстатичного

нігілізму”, який проповідував Ф. Ніцше: його Заратустра “... розбиває, мов ударами молота, ... і прокладає дорогу до нового способу життя. Одне слово, екстатичний нігілізм – це той нігілізм, який здійснює перетворення всіх цінностей”; “екстатичний нігілізм” готує вирішальну зміну: перехід до стверджуваної волі до влади. Він підриває Ніщо і спрямовує нас до Діоніса, до “пантеїстичної участі” [11]. Трошити скелю слід для того, щоб, як пояснює Леся Українка, визволити красуню Мавку із сонного метафізичного царства “Того, що в скалі сидить”. Щоб, як про це говорить антична міфологія, Діоніс одружився з Аріадною, залишеною Тезеєм у глибокому сні на скелястому острові Наксос. Тобто слід повторити архетип “Лицаря – визволителя Панни” (знову ж таки – як на рівні окремої особистості, так і на рівні світу, всесвіту). Для І. Франка таким визволителем із царства кам’яного Сфінкса, “темряви єгипетської” був Мойсей. Він рятує народ (“царівну”) – творця майбутнього Єрусалимського храму. Героєм стає не божественна істота (як у міфах), а особа-носій “філософії чину”, “незнаний Вояк” – визволитель України.

Свого часу антитезою неомодернізму був започаткований І. Франком та “Молодою Україною” (Т. Зіньківський, Л. Цегельський, В. Старосольський, О. Крушельницький, М. Вітошинський, В. Панейко та інші) проект введення українського модернізму в загальноєвропейський контекст: “... В українській інтелектуальній історії першим, хто вивів нашу національну ідею... став І. Франко... Власне “Молода Україна” вводить у культуру цю парадигму... “Молода Україна” поділяла з усією європейською інтелігенцією... від Чехії до Іспанії, де С. де Унамуно заявляв: відродити націю означає “перетворити стадо виборців та податкодавців” у “народ, що складається з «я»... Ось у цій точці «я», в неподільному духовному атомі спільноти й вирішується ...

її майбутнє” [13]. Але український модернізм був безжально перерваний – і тому новий варіант “перепрочитання” цього нереалізованого проекту постає як провідне завдання перед сучасними діячами української національної культури. Вони, як спадкоємці “Авторських Світів” Т. Шевченка-“Кобзаря” та І. Франка-“Каменяра”, вбачають порятунком у відродженні в людині культури як містичного відпочаткового стану національного буття народу, у якому сам народ почав би споглядати себе в культурі як об’єктивації своєї самості.

На цьому шляху цінними є досвіди інших європейських націй. Зокрема, такий проект “перепрочитання” запропонував М. Гайдеггер. На його думку, єдиним ключем до буття як такого є поетична мова, досліджена феноменологічним методом пізнання (див.: [14]). К. Ясперс додає, що пізнання буття можливе через читання “шифрів трансценденції”, котрими є не тільки сама поезія, а все мистецтво (від класики до авангарду, фотореалізму та поп-культури), що є одночасно особливим типом інтенціональності: воно звернене до духовного світу екзистувальної особистості. Найбільш успішно може читати “шифри трансценденції” той, хто стоїть ближче до міфологічної епохи. Бо саме в ній переживання тісніше зв’язує людину з буттям, ніж рефлексія, бо “... емоція, що збігається з реальністю, не тільки є виразником пізнання, а й самим Пізнанням, готовим до дії, навіть самою дією” [15], вона – етнічна реакція людини, коли для спасіння життя перед загрозою смерті виступає відвічний інстинкт [16].

Можливі, проте, й інші варіанти вибору людиною принципів самореалізації. Вибір екзистенціального (сартрівського) принципу існування – це свідоме входження її в життя “на задоволення”, в той час як есхатологічний принцип є грою зі смертю “у безсмертя душі”. Але якщо людина поділяє ідеї

еволюціонізму, тоді вона грається з буттям “на вдосконалення” [17].

Але тільки справжній вибір – це завжди трагедія, це війна між Воїнами Буття: “... Перед обличчям трагедії войовничий дух відзначає сатурналії в нашій душі” [18]. Тільки Воїнів Буття оспівує епос: ахейці і троянці, пандави і каурави, бургунди і гуни, франки і маври, русичі і половці... Епос оголює першостворену реальність, що полягає в боротьбі між силами хаосу і космосу, що, на думку Ж. Батая, нерозривно пов’язана з жертвопринесенням, гігантською тратою, ворожими економічним та обивательським принципам [19]. Тільки у свободі людина може залишатися людиною, повстаючи проти цинічної влади Долі, Необхідності, “сонного буття”.

1. *Єшкілев В.* Топос Поразки / В. Єшкілев // *Ї.* – Львів, 2002. – № 26. – С. 2–3.
2. *Кардини Ф.* Истоки средневекового рыцарства / Ф. Кардини; [пер. с итал.]. – М.: Прогресс, 1987. – С. 107.
3. *Геннеп А. ван.* Обряды перехода : Систематическое изучение обрядов / А. ван Геннеп. – М.: Вост. л-ра, 1999. – С. 92.
4. *Иваненко А.* Ислам в 21 веке: угроза или перспектива / А. Иваненко // ИА “Росбалт”. – 2005. – 4 июн.
5. *Ипполитов А.* Про всемирную отзывчивость: из чего выросла национальная идея [Электронный ресурс] / А. Ипполитов // *Русская жизнь.* – 2008. – 11 апр. – Режим доступа : <http://www.rulife.ru/mode/article/637>.
6. *Зарифуллин П.* Венера в мехах (архетип Люцифера в русском бессознательном) [Электронный ресурс] / П. Зарифуллин // *Права народов.* – Режим доступа : <http://www.peoples-rights.info/2010/07/venera-v-snegax-archetip-lyucifera-v-russkom-bessoznatelnom>.
7. *Окара А.* Бесхребетная Украина : Матриархат украинской политики [Электронный ресурс] / А. Окара // *Евразия. Инфо.* – Режим доступа : <http://www.evrazia.info/modules.php?name=News&file=article&sid=1645>.
8. *Джонсон Р.* Сновидения и фантазии / Р. Джонсон. – М.; К.: REFL-book, Ваклер, 1996. – С. 167, 187.
9. *Петров В.* Эстетична доктрина Шевченка / В. Петров // *Хроніка–2000.* – № 39–40. – С. 89.
10. *Тарнавський О.* Міф Америки / О. Тарнавський // *Хроніка–2000.* – № 39–40. – С. 165.
11. *Рюс Ж.* Поступ сучасних ідей : Панорама новітньої науки / Ж. Рюс; [пер. з фр.]. – К.: Основи, 1998. – С. 230.
12. *Гуцуляк О.* Необароко / О. Гуцуляк // *Плерома.* – 1998. – № 3. – С. 81; Гуцуляк О. *Київська школа поезії* / О. Гуцуляк // *Плерома.* – 1998. – № 3. – С. 61–62; Гуцуляк О. Б. *Українська національна ідея і пошук Книги національного буття* / О. Б. Гуцуляк // *Соціальна психологія.* – К., 2008. – № 3. – С. 84–94.
13. *Забужко О. С.* Філософія української ідеї та європейський контекст : Франківський період / О. С. Забужко. – К.: Основи, 1993. – С. 52–53.
14. *Гуцуляк О. Б.* “Бытие” как “вслушивание-в-язык” и “фантастическая этимология” и “мифопоэзия” как его практики [Электронный ресурс] / О. Б. Гуцуляк // *Сучасні дослідження з лінгвістики, літературознавства і міжкультурної комунікації (ELLIC 2013)* : матеріали Міжнар. наук. конф., Івано-Франківськ, 13 берез. 2013 р. / відп. ред. Я. В. Бистров; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаніка. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 300–303. – Режим доступу : <http://www.ellic.pu.if.ua/> – ISBN 978-966-640-341-7.
15. *Senghor L. S.* On African Socialism / L. S. Senghor. – London : Pall Mall Press; New York : Praeger, 1964. – P. 71.
16. *Senghor L. S.* Negritude et humanisme / L. S. Seenghor. – Paris : Seuil, 1964. – P. 12.
17. *Калинин Д.* Одинокое сознание под куполом небесного цирка : (эссе) / Д. Калинин // *Социальные и гуманитарные науки : Отечественная и зарубежная литература : Реферативный журнал. Серия 3. Философские науки.* – 1993. – № 1. – С. 222–223.
18. *Ницше Ф.* Падение кумиров : сборник / Ф. Ницше; пер. с нем. – С. Пб.: Азбука-классика, 2010. – С. 91.
19. *Сперанская Н.* Четвертая политическая практика Жоржа Батая [Электронный ресурс] / Н. Сперанская // *Центр Востока и Запада “Мезоевразия”.* – Режим доступа : <http://www.meso.eurasia.org/archives/1306>.